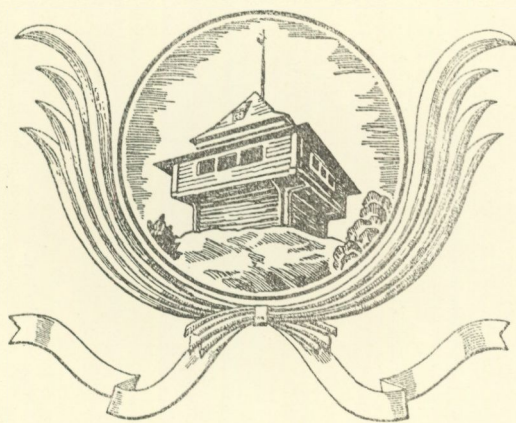

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1935**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 5

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag med motiv från stadskvarteret på Skansen är
utfört efter fotografi av fru M. Claréus.

Tryckt hos
Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1935

EN DATERINGSFRÅGA I GUSTAVIANSKT MÖBELHANTVERK

NÅGOT OM STOLMAKAREN JAKOB MALMSTEN
I STOCKHOLM

av Marshall Lagerquist

O mkring 1770 framträder i Sverige en klassicistiskt betonad möbelstil av uppenbart franskt ursprung, vilken emellertid redan från första stund får en egenartad nationell utformning, som givit fullgod anledning till stilens epitet, gustaviansk. Under det årtionde som följer, 1770-talet, råder likväl den nya stilen långt ifrån oinskränkt; brytningen med rokokon sker under fullt vänskapliga former, och frihetstidens stil lever likaberättigad och i god sämja med den gustavianska. Denna omständighet beror i ganska väsentlig mån på ett starkt traditionsbundet hantverk, och stockholmsnickarnas mästestycken ge också rikliga belägg på den envisa stilkonservatism, som råder under detta tidiga gustavianska skede. Sigurd Wallin har i andra delen av den nu fullbordade trilogin »Möbler från svenska herremanshem» framhållit, att av 1770-talets mästestycken kunna strängt taget endast Georg Haupts 1770, Johan Christian Linnings 1774 och Gottlieb Iwerssons 1775 betraktas som gustavianska, medan alla de övriga traditionellt äro barockmöbler med inslag av rokoko. Följdriktigt leder detta intima samband mellan de båda stilarna till uppkomsten av en blandstil, där rokokons utpräglad rörliga formgivning modifieras under intryck av den gustavianska stilens stränga rätlinjiga uppfattning. Under 1780-talet har emellertid den gustavianska stilen så att säga funnit sig själv och i allmänhet frigjort sig från beroendet av rokokon; de möbler som tillkomma under detta årtionde äro åtminstone i övervägande antal konsekvent rätlinjiga till sin uppbyggnad. Stockholmsnickaren Nils Petter Stenströms mästestycke 1782

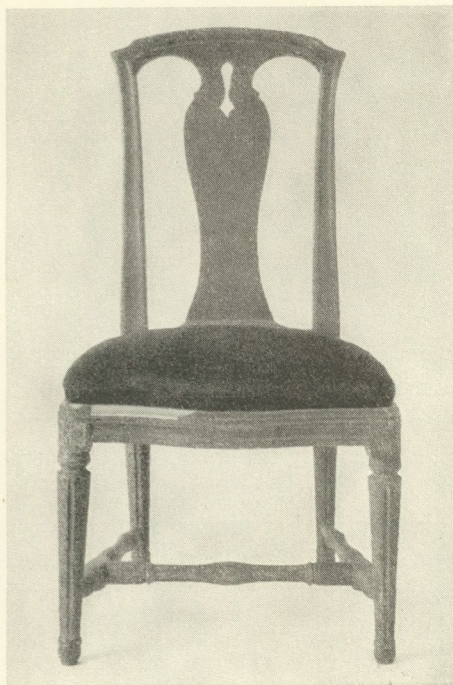

Bild 1. Gustaviansk stol, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet. Björk, ursprunglig målning rödbrun. Nordiska museet 104,937.

(ett skrivskåp, avbildat hos Wallin, del II, fig. 406—410), är ett adekvat uttryck för den fullt utbildade, höggustavianska stilen och samtidigt ett angivande av den ståndpunkt, som snickarämbetet i huvudstaden då intog. Omkring 1790 är det gustavianska stilskedet avslutat. Efter Gustav III:s död finnas ej längre några förutsättningar för stilens existens, och hertig Karls och Gustav IV Adolfs andefattiga tid utgör en alltför mager jordmån för att stilens blomning skall kunna fortfa. Men minnet av vad som varit är likväl så pass levande under den tid som följer, att man för denna är fullt berättigad att använda beteckningen sengustaviansk.

Vad som karakteriserar de sengustavianska möblerna är framför allt en viss enkelhet i formgivningen samt en påfallande sträng återhållsamhet i fråga om den ornamentala utsmyckningen.

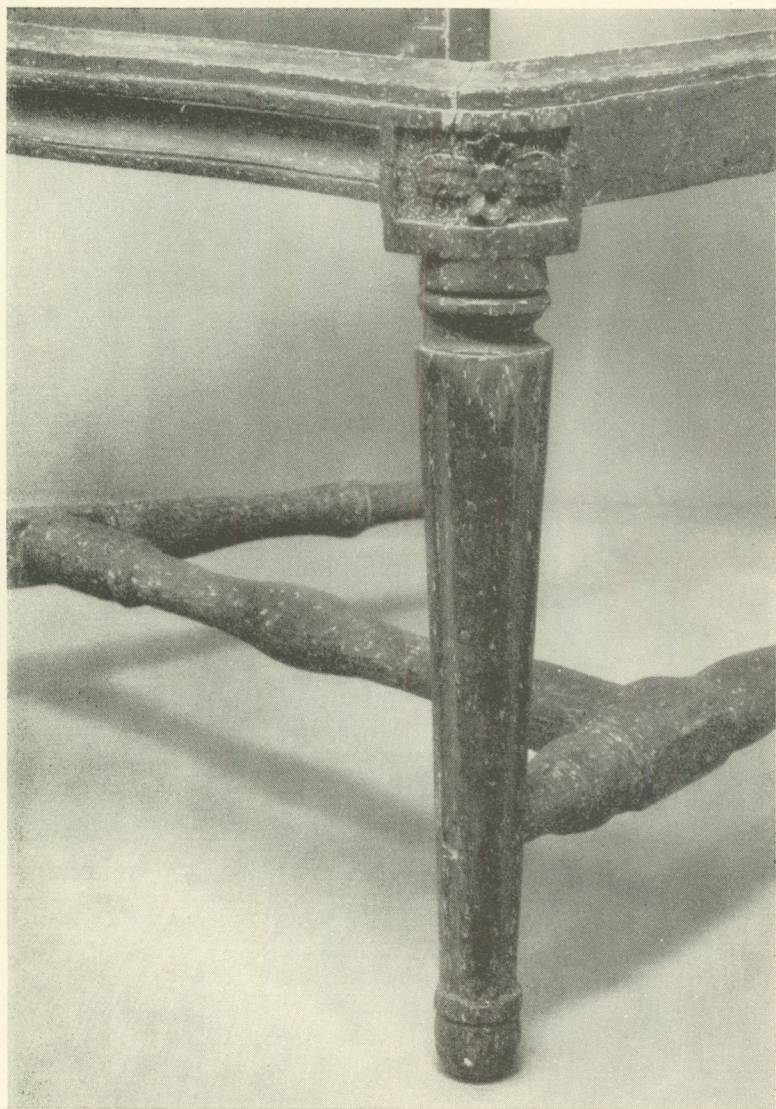

Bild 2. Detalj av stolen bild 1, visande utformningen av benen. Sitsen borttagen

IMS

Bild 3. Stolmakaren Jakob Malmstens signatur.

1790-talet är överflödsförordningarnas tid, och dessa ha otvivelaktigt på sitt sätt bidragit till utformandet av stilens karaktär. De livfulla inläggningarna, som framhävde de gustavianska snickarnas högt uppdrivna yrkesskicklighet och vilkas snart sagt oändliga möjligheter Georg Haupt bättre än någon annan förstod att utvinna, förlora nu helt och hållet sin betydelse, och den osmyckade, mörktonade mahognyn sätter i stället sin prägel på möblerna. De stora ytorna kunna ibland livas av smala mäsingslister och strängt ändamålsbetonade beslag. — Arvid Bäckström har i »Gustavianskt», festskriften till Sigurd Wallin 1932, återgivit och kommenterat ett beaktansvärt uttalande i Stockholms Posten från år 1793 rörande det svenska möbelhantverket vid denna tid, ett uttalande, som för en eftervärld får en alldeles särskild betydelse såsom varande ett samtida vittnesbörd om den förändrade stiluppfattning, som gör sig gällande omkring 1790 och som betecknar den sengustavianska stilens framträdande. Den anonyme skribenten — gissningsvis har han identifierats med konduktören i överintendentsämbetet Ture G. Wennberg — omtalar, att möbler med inläggningar i Haupts stil ej längre finnas att tillgå hos möbelhandlarna i Stockholm, och att snickarna redan flera år tidigare helt upphört med att arbeta i detta manér. »Nu göras Claver, så wäl som Bureauer, Bord etc. etc. af Mahogene. Alting smakar af detta i sig sjelf wackra, fast för Konstnärens ögon litet förtjenta, trädslag. Et godt handlag är det enda, som är qwar i de Swenska Möblerne.» — Ett inflytande från det högtstående, engelska möbelhantverket är under sengustaviansk tid märkbart; användandet av mahogny i den utsträckning som sker ger ju för övrigt en antydan härom. Karl Johans ankomst till Sverige 1810 som svensk tronföljare innebär, att den franska kejsarstilen blir allmänt antagen här i landet, och därmed är den sengustavianska stilens gräns framåt i tiden fixerad.

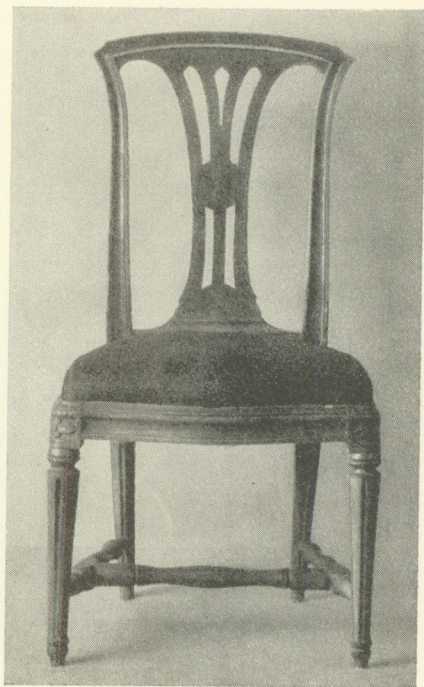

Bild 4. Rokokostol, signerad av Alexander Thunberg. Gjord efter 1765.
Björk, ursprunglig målning grön. Nordiska museet 100,711.

Kännedomen om denna stilutveckling, som här inledningsvis skildrats i största möjliga sammandrag, grundar sig givetvis i första hand på ett studium av daterade möbler. Skåp, byråar och sekretärer från gustaviansk och sengustaviansk tid äro i många fall daterade; snickare som Haupt och Iwersson, för att endast nämna de mest kända, fogade med en viss konsekvens tillverkningsåret till sin signatur. Ett stort antal odaterade möbler av denna art ha också på dokumentarisk väg kunnat hänföras till ett visst bestämt år. I fråga om andra kategorier av möbler, t. ex. stolar och soffor, som i Stockholm tillverkades uteslutande av de under en särskild yrkesorganisation sorterande stolmakarna, är emellertid förhållandet det rakt motsatta; av gustavianska och sengustavianska stolar synes ingen daterad vara känd, och de, vilkas tillkomsttid kan på ett eller annat sätt närmare anges, äro ännu så länge sällsynta undantag. Då dessutom stolmakarnas mästestyckeritningar ej äro bevarade, saknas således de viktigaste förutsättningarna för ett sakligt bedömande av stilutvecklingen härvidlag. När därför en stol säges vara tidigt gustaviansk, grundar sig ett dylikt uttalande enbart på kännedomen om den allmänna stilkaraktären. Det är otvivelaktigt, att en metod som denna, för övrigt den enda tänkbara, med en viss försiktighet i tillämpningen ger ett med det verkliga förhållandet överensstämmande resultat, men det gäller framförallt att undvika alltför preciserade tidsbestämningar, såvida icke fullt vägande skäl föreligga.

I betraktande av vad som ovan sagts om den gustavianska stilen under 1770-talet bör man vara berättigad att till denna tid hänföra de stolar, som förete uppenbara reminiscenser från rokokon. Man får förutsätta, att stolmakarna höllo samma takt i utvecklingen som snickarna och att de under 1780-talet gävo sina tillverkningar utpräglad raka former. Beträffande de sengustavianska möblerna har särskilt framhållits, att mahogny i stor utsträckning kommer till användning och att ett engelskt inslag kan påvisas. Det bör först som sist påpekas, att mahognystolar av svensk tillverkning från denna tid äro utomordentligt sällsynta, men att däremot detta ädla material ofta efter-

Bild 5. Gustaviansk stol, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet. Björk, rödbrun målning. Nordiska museet 96,732.

bildas i målning; 1792 förfärdigade stolar makaren Erik Öhrmark för Stockholms slott »16 stolar i engelsk facon med mahognimålning» (Böttiger, Kungl. hofschatullmakaren och ebenisten Georg Haupt). I och för sig utgör likväl mahognymålning ej något bevis för att en stol är sengustaviansk. Men de stolar, som direkt anknyta till engelska typer från 1700-talets senare del, i synnerhet till Hepplewhites och Sheratons stolar, torde man a priori kunna hänföra till 1790-talet och 1800-talets första årtionde. — Avsikten med det följande är att utröna i vad mån ett dylikt betraktelsesätt kan anses utan vidare äga sin giltighet.

Av de många stolar makarna i Stockholm under gustaviansk tid och senare finns det knappast någon som verkar under så kort tid som Jakob Malmsten. Han blir mästare 1780 och åtta

är senare är han död.¹ Det är onekligen en sällsynt lycklig tillfällighet, att hela hans verksamhetstid kom att infalla under 1780-talet; hans eventuellt bevarade arbeten böra nämligen ge en föreställning om den höggustavianska stilens formspråk med avseende på sittmöblerna. Då betydelsen av denna tidsbegränsning givetvis är beroende av i huru stor utsträckning Malmstens tillverkningar blivit bevarade till vår tid, blir det därför angeläget att i första hand fastställa hans signatur.

I motsats till stolmakarna under hallrätt, d. v. s. mästare som ej tillhörde ämbetet utan lydde omedelbart under kommerskollegium, signerade mästarna i stolmakareämbetet vanligtvis ej sina arbeten med sitt namn utan endast med sina initialer. I de fall, då tillnamnet var tvåstavigt, tillfogades i regel andra stavelsens begynnelsebokstav, t. ex. *Erik Öhrmark* — EÖM, *Carl Johan Wadström* — CIWS, en form av signering, som tämligen allmänt begagnades av 1700-talets hantverkare. Man torde följaktligen kunna taga för givet, att *Jakob Malmsten* använde sig av signaturen IMS, ett antagande, som bestyrkes av att denna bokstavssammansättning iakttagits tillsammans med Stockholms stolmakareämbetes stämpel. Då den ej kan sättas i samband med någon annan stolmakare i Stockholm varken förr eller senare, även om man tolkar de två första bokstäverna som förnamnsinitialer, har ovillkorligen full bekräftelse vunnits. Liksom de övriga stolmakarna inom ämbetet använde Malmsten för signaturens anbringande en stamp med upphöjda bokstäver,

¹ Jakob Malmsten föddes i Raumo stad i Eg. Finland 1753, varifrån han 1770 inflyttade till Stockholm. Han inskrevs samma år som lärgosse hos sin landsman, stolmakaren Johan Mansnerus, i vars verkstad han arbetade utan avbrott till 1779 — efter 1774 i egenskap av gesäll. 1780 omtalas han som mästare i Stockholms stolmakareämbete (Bäckström, Till Stockholms stolmakareämbetes historia 1664—1846. Fataburen 1921) och i slutet av detta år erhöll han burskap, vilket berättigade till utövande av yrket. Verkstaden synes att döma av antalet arbetare ha varit störst 1782—86, då den sysselsatte 2 gesäller samt 2 å 3 lärgossar. Efter Malmstens död den 5 september 1788 övertogs verkstaden omedelbart av hans yrkesbroder Lars Söderholm, vilket ger vid handen att änkan ej fortsatte mannens näringsfång, något som ej var alldeles ovanligt under 1700-talet (Taxeringslängder, kyrkböcker m. m. i Stockholms stads arkiv).

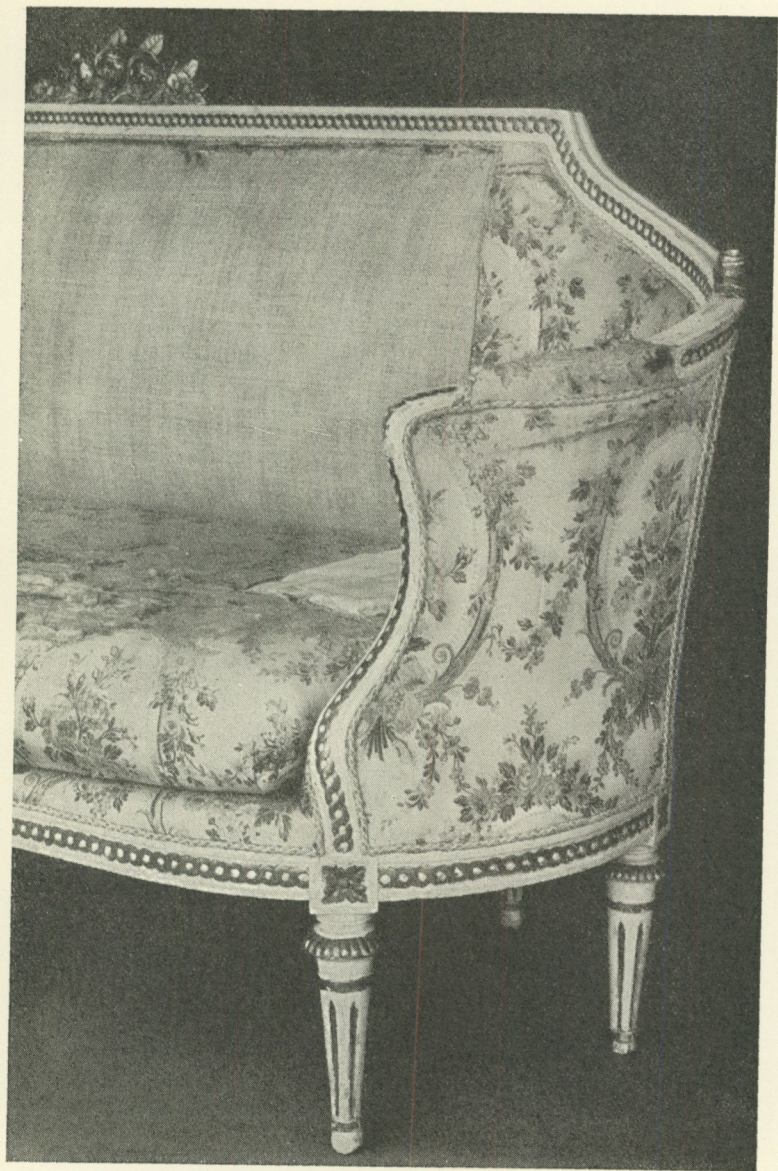

Bild 6. Ena hälften av en gustaviansk soffa, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet. Nuvarande målning i vitt och guld ej ursprunglig. Privat ägo.

som lämnade ett försänkt avtryck, bild 3. Det kan i detta sammanhang anmärkas, att stockholmsstolmakarna aldrig använde brännstämpel i motsats till vissa stolmakare i landsorten.

Med ledning av signaturen ha hittills fem av Malmstens tillverkningar anträffats, nämligen fyra till typen olika stolar samt en soffa. Sammanställningen är onekligen i hög grad ägnad att förvåna, och man måste medge, att den uppfattning om 1780-talets sittmöbler, som man trott sig på goda grunder kunna hysa, härigenom i någon mån förändras.

Stolen med den balusterformade ryggbrickan, bild 1, är typologiskt sett den äldsta. Det torde knappast finnas någon gustaviansk stol som så påtagligt framhäver sin sympati för rokokon som denna, vilket med önskvärd tydlighet framgår vid en jämförelse med en av stolmakareäldermannen Alexander Thunberg (ATB) signerad stol av den under rokokotiden synnerligen vanliga holländsk-engelska typen, bild 4. Denna stol måste ha tillkommit efter 1765 av den anledningen, att den är försedd med Stockholms stolmakareämbetes detta år anbefallda stämpel. Den gustavianska stolen har här oförändrad bibehållit den balusterformade ryggbrickan, vars mjukt rundade anslutning upptill är särskilt anmärkningsvärd. Den svängda formen på sargens framstycke, de rundade sarghörnen samt ej minst det profilsvärvade krysset, som sammanbinder benen, äro omisskännliga erinringar om rokokostolen. De svarvade och glest kanalerade benen, bild 2, ha den vanliga gustavianska formen, som under utvecklingens gång endast obetydligt förändras och som i huvudsak överensstämmer med den, som vid mitten av 1700-talet utbildades av de franska stolmakarna. Själva utformningen av ryggen, bortsett från ryggbrickan, antyder att Thomas Chippendales stolar icke varit alldeles obekanta för Jakob Malmsten; det engelska draget framträder i ryggständernas karakteristiskt svängda linjer och i de små nedsänkningarna upptill i hörnen. Under den nuvarande blå färgen döljer sig en ursprunglig målning i rödbrunt, som tvivelsutan avser att imitera mahogny.

Vad som skiljer stolen med den genombrutna ryggbrickan, bild 5, från den föregående är endast ryggbrickans form samt

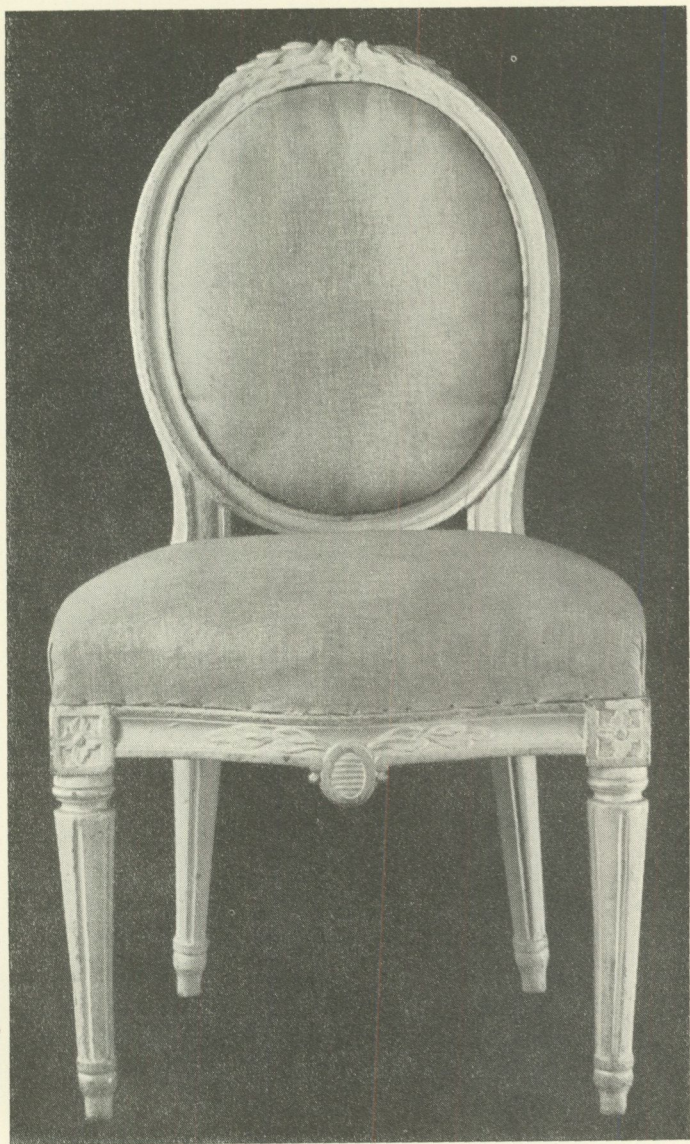

Bild 7. Gustaviansk stol, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet.
Björk ursprunglig målning rödbrun. Nordiska museet 116,750.

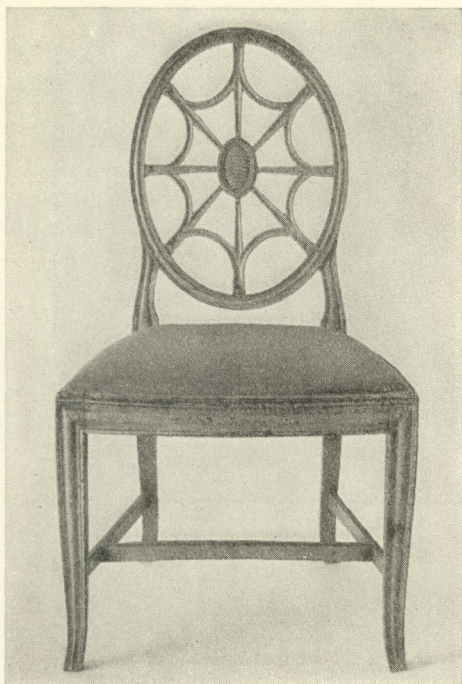

Bild 8. Gustaviansk stol, signerad av Jakob Malmsten. 1780-talet. Björk, pärlgrå målning. Nordiska museet 42,029.

möjligen att mahognymålningen är en nyans brunare; ej ens genom en ingående detaljgranskning kunna några andra skiljaktigheter påvisas. Det chippendaleska inflytandet har här kommit att bli ännu mer framträdande genom att brickan genombrutits och fått formen av ett spjälknippe. Typen är ej alls ovanlig, och av stockholmsstolmakarna ha bl. a. Anders Hellman d. ä. (död 1793) och Johan Lindgren (burskap 1786) signerat stolar, som endast obetydligt avvika från denna Malmstens stol.

I samma typiska övergångsstil presenterar sig soffan, bild 6. Underredet och ryggens mittparti ha visserligen erhållit en mera rak och mot den gustavianska stilen svarande form, men i övrigt är den att betrakta som en mycket närstående släkting till rokokons s. k. badkarsoffa. Den är ej det enda exemplet på att

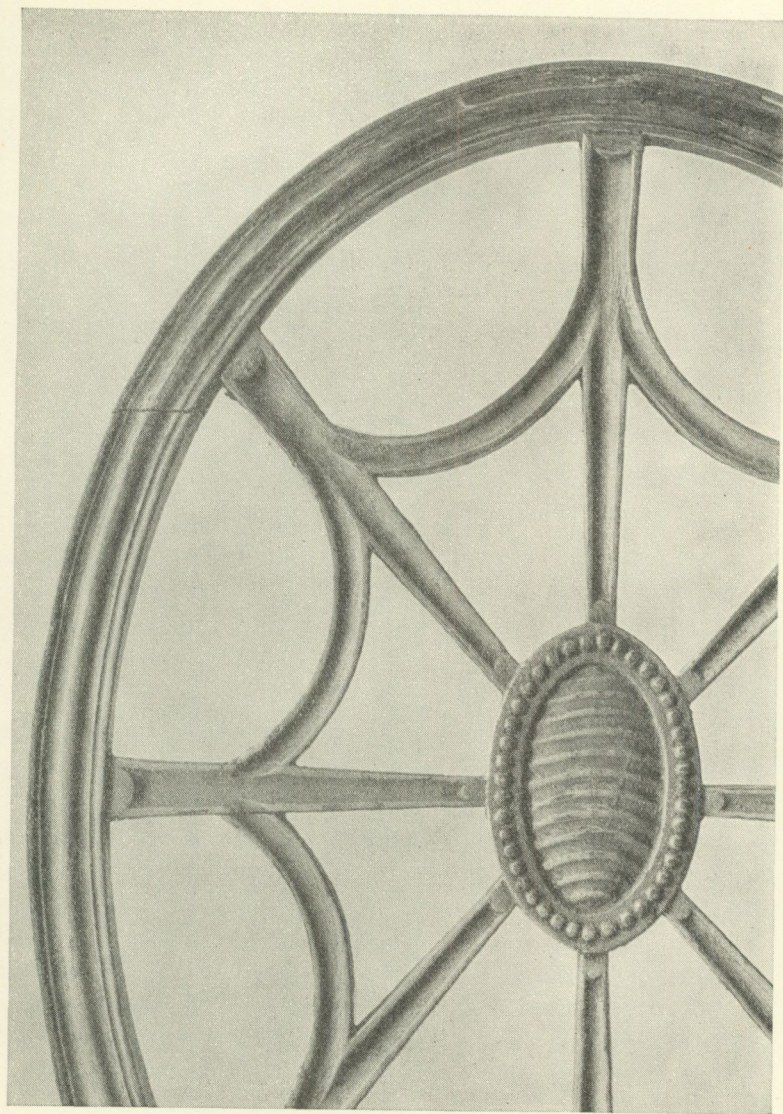

Bild 9. Detalj av stolen bild 8, visande kälningen på ryggens ram och spjälor samt utformningen av mittmedaljongen.

denna sofftyp lever kvar under gustaviansk tid, i möjligaste mån anpassad efter den rådande smakens fordringar. Inför den uppenbara kontrasten mellan gavlarnas oförfälskade rokoko och den gustavianska stilen i underredet skulle man knappast tveka att hänföra denna soffa till 1770-talet.

Stolen med den ovala, stoppade ryggen, bild 7, är även den strängt taget att betrakta som tidigt gustaviansk på grund av ryggens konkava form och den rörliga konturen på sargens framstycke. Sarghörnen äro emellertid utformade på ett sätt, som ger anledning att förmoda en tendens mot en stramare formgivning. Sargstyckena mötas i skarpa hörn, som på varje sida äro försedda med en blomma inom en kvadratisk ram — den först nämnda stolen visade rundade sarghörn med en enda blomma av långsträckt form, bild 2. Även i detta fall är den ursprungliga färgen, som nu döljer sig under senare övermålningar, rödbrun, mahognyimiterande. Stolen tillhör den franska typen, som i motsats till den holländsk-engelska ej har genombruten utan helt stoppad rygg.

Man är frestad att tolka denna bristande överensstämmelse med den vedertagna uppfattningen om den gustavianska stilens utveckling som ett utslag av en viss efterblivenhet hos denne stolmakare, men sedan man konfronterats med den återstående av hans fyra kända stolar, bild 8, måste nog en sådan tankegång betecknas som orimlig. Denna utpräglad engelska stol anger snarare att mästaren varit före sin tid — man får ihågkomma, att terminus ad quem i detta fall är 1788. Sammanhanget med de ovannämnda stolarna är här fullständigt brutet, vilket är fullt förklarligt med hänsyn till att denna stol omedelbart haft en engelsk förebild. Den är för övrigt den enda kända av denna typ i Sverige. Den ursprungliga färgen, som aldrig varit övermålad, har den för de gustavianska stolarna karakteristiska pärlgrå tonen. Det enda som stilistiskt antyder det svenska ursprunget är den tvärreffiade, ovala medaljongen med sin pärlrand, bild 9, en detalj, som Malmsten även begagnat på den franska stolen, där den i något förenklad form förekommer på sargen, bild 7, och som stockholmsstolmakarna i allmänhet synas ha haft en viss

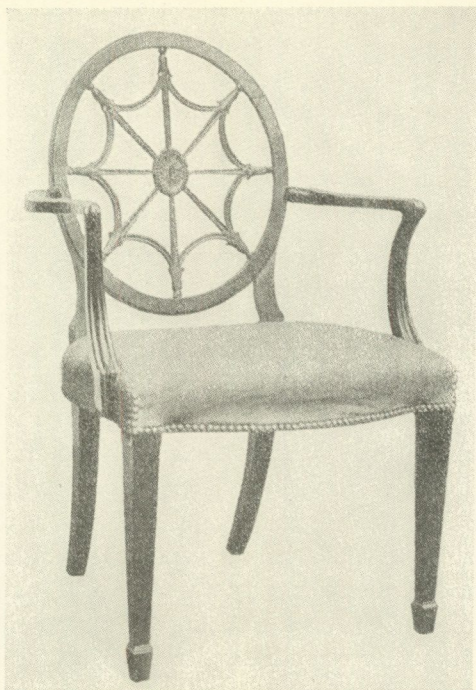

Bild 10. Engelsk stol i Hepplewhites stil. Ur Cescinsky, English furniture of the eighteenth century, vol. III.

förkärlek för. Medaljongen saknas visserligen aldrig på de engelska stolarna av denna typ — av fullt naturliga skäl, eftersom ryggens strålformigt ställda spjälor i konstruktivt hänseende fordra ett fäste inom den ovala ramen — men har där ett helt annat ornamentalt utseende. Skaparen av denna stolstyp var arkitekten Robert Adam, som under 1700-talets senare hälft spelade en utomordentligt betydelsefull roll i England som stilbildare och som utövade ett mäktigt inflytande på det samtida engelska möbelhantverket. Typen upptogs och utbildades bl. a. av George Hepplewhite, vars verksamhet som möbelsnickare omfattade ungefär tiden 1760—1786. En hepplewhitestol får anses ha varit den direkta förebilden för Malmstens stol, och detta påstående grundar sig ej enbart på iakttagelsen av en allmän överensstämmelse till typen, bild 10, utan framför allt på

det faktum, att kälningen såväl på ryggramen som på sarg och ben är en noggrann efterbildning av den, som förekommer på Hepplewhites stolar i allmänhet. Då typen ej är representerad i de engelska möbelböcker, som utkommo före 1789, får man antaga, att Malmsten antingen arbetat efter ritning eller att han haft en importerad engelsk stol inför ögonen, vilket senare alternativ förefaller vara det troligaste. Man skulle naturligtvis kunna tänka sig, att Malmsten under sin gesälltid besökt England och således på ort och ställe varit i tillfälle att göra sina iakttagelser, men denna möjlighet är mindre sannolik med hänsyn till att han under denna tid varje år står upptagen i taxeringslängderna bland sin mästares husfolk.

Det torde av vad som anförts ha framgått, att en överensstämmelse med den allmänna stilkaraktären ej utan vidare kan eller får tagas till intäkt för en alltför snävt begränsad tidsbestämning. Man torde få räkna med att stolmakarna, som i allmänhet voro skäligen enkla hantverkare, i mycket högre grad än de egentliga möbelsnickarna segt fasthöllo vid äldre stilformer och endast motvilligt och så småningom fogade sig efter den nya smakriktningen. Även om de sittmöbler, som här av en tillfällighet kunnat något så när bestämmas till tiden, ej tillåta några alltför vittgående slutsatser, torde man likväl våga påstå, att stolmakarna odlade den tidiga gustavianska stilformen ännu medan snickarna arbetade i fullt genomförd gustaviansk stil. Å andra sidan höjer sig naturligtvis en och annan stolmakare över det stora flertalet, och Jakob Malmsten har ju med sin engelska stol i någon mån dokumenterat sig som en sådan. Förekomsten av denna till sin karaktär sengustavianska stol på ett så tidigt stadium kan emellertid ej tillmätas någon större betydelse med hänsyn till dess sällsynthet, men den utgör icke desto mindre ett belägg på att rena engelska stolstyper uppträda redan på gustaviansk tid.